

Próby ustalenia chronologii i dynamiki wybranych zmian w języku polskim XVII i XVIII w. za pomocą danych korpusowych i narzędzia Chronofleks

Włodzimierz Gruszczyński, Aleksandra Wieczorek, Instytut Języka Polskiego PAN,
Marcin Woliński, Instytut Podstaw Informatyki PAN

Elektroniczny Korpus Tekstów Polskich z XVII i XVIII w.

https://korba.edu.pl/query_corpus/

- Objętość:
    - 13,5 mln segmentów (KorBa 1), teksty z okresu 1601–1772;
    - 13,5 + 12 mln segmentów (KorBa 2), teksty z okresu 1601–1800 (dostęp od jesieni 2023).
  - Podkorpus znakowany ręcznie:
    - 500 tys. segmentów (KorBa 1),
    - 500 + 300 tys. (KorBa 2).
  - Zapis: warstwa oryginalna (transliteracja) i uwspółcześniona (transkrypcja):
    - *woysko szweckie* → *wojsko szwedzkie*
  - Anotacja morfosyntaktyczna (system znaczników wzorowany na NKJP ze zmianami), np.:
    - *stołem* [stół:subst:sg:inst:m]
    - *panowie* [pan:subst:sg:nom:manim1]
    - *oczyrna* [oko:subst:du:inst:n]
  - Metadane (autor, tytuł, rok wydania...)
    - Kierownik: Włodzimierz Gruszczyński
    - Finansowanie: MNiSW, NPRH (projekty nr 0036/NPRH2/H11/81/2012 i 0413/NPRH7/H11/86/2018)
    - Czas trwania: 2013–2018 i 2019–2023
    - Instytucja prowadząca: Instytut Języka Polskiego PAN
    - Współpraca: Instytut Podstaw Informatyki PAN
-

Chronofleks

<http://chronofleks.nlp.ipipan.waw.pl/>

- System umożliwia nieco inne spojrzenie na korpus diachroniczny niż typowa wyszukiwarka korpusowa.
  - Składa się z dwóch części:
    - prototypu diachronicznego słownika fleksyjnego, notującego poświadczane formy,
    - narzędzia do generowania wykresów, przedstawiających zmienność w czasie frekwencji wybranych grup form fleksyjnych.
  - System został zasilony danymi z korpusu polszczyzny XVII–XVIII wieku, XIX-wiecznej (<http://korpus19.nlp.ipipan.waw.pl>) i współczesnej (NKJP).
-
- Tytuł projektu: Model formalny diachronicznego opisu fleksji polskiej i jego komputerowa implementacja
  - Kierownik: Marcin Woliński
  - Finansowanie: NCN OPUS nr 2014/15/B/HS2/03119
  - Czas trwania: 2015–2019
  - Instytucja prowadząca: Instytut Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk
-

Badanie 1. Kategoria męskoosobowości. Rzeczownik

- B. Im. r.m. = D. Im. r.m. (*widzę chłopców*)
- charakterystyczne końcówki M. i W. Im. (*ci młodzi chłopcy, królowie*)

Literatura (wybór): Turska 1953; Kuraszkiewicz 1961; Bajerowa 1964; Rzepka 1975; Kucała 1978; Ostaszewska (red.) 2002, Kępińska 2006; Rappaport 2009; Szałkiewicz 2010; Kleszczowa 2018.

Kształtowanie się kategorii męskoosobowości

Stan odziedziczony z prasłowiańszczyzny

	rzeczowniki męskie
M. = W. Im.	chłop-i, lwi-i, ptac-i > ptac-y, syn-owie, dom-owie
B. Im.	chłop-y, lw-y, ptak-y > ptak-i, syn-y, dom-y

Stan dzisiejszy

	rzeczowniki męskie osobowe	rzeczowniki męskie nieosobowe	
M. = W. Im.	chłop-i, syn-owie	lw-y, ptak-i	dom-y
B. Im.	chłop-ów, syn-ów	lw-y, ptak-i	dom-y

Kształtowanie się kategorii męskoosobowości

Stan odziedziczony z prasłowiańszczyzny

	rzeczowniki męskie
M. = W. Im.	chłop-i, lwi-i, ptac-i > ptac-y, syn-owie, dom-owie
B. Im.	chłop-y, lw-y, ptak-y > ptak-i, syn-y, dom-y

Stan dzisiejszy

	rzeczowniki męskie osobowe	rzeczowniki męskie nieosobowe	
M. = W. Im.	chłop-i, syn-owie	lw-y, ptak-i (← B. Im./M. Im. r.ż.)	dom-y (← B. Im./M. Im. r.ż.)
B. Im.	chłop-ów, syn-ów (← D. Im.)	lw-y, ptak-i	dom-y

Analiza

- Materiał: 1143 rzeczowniki rodzaju męskiego nazywające osoby i 93 rzeczowniki rodzaju męskiego nazywające zwierzęta.
  - Cel: pokazanie różnicowania się końcówek męskoosobowych i niemęskoosobowych w czasie.
  - Metoda: porównanie częstości występowania na osi czasu form męskoosobowych i niemęskoosobowych rzeczowników.
-

Zapytanie w programie Chronofleks

- Korpus: KorBa ręczna (1603–1772).
  - Grupowanie (oś X): po 25 lat.
  - Oś Y: częstość względna serii.
  - Wybrane rzeczowniki męskie oznaczające osoby lub zwierzęta.
  - Liczba mnoga, mianownik lub biernik.
  - Formy oznakowane jako manim1 (męskoosobowe) w stosunku do form oznakowanych jako m (niemęskoosobowe).
-

Zapytanie w programie Chronofleks

Ustawienia

Korpusy: Korba pojedyncza, Korba

Zakres dat: 1603 - 1772 długość: 170

Grupuj na osi X: 25

Oś Y: częstość względna serii

Segmenty

lemat (base) pasuje do wzorca

^(bachmat|baran|baranek|bąk|bry)

część mowy równe rzeczownik

liczba równe mnoga

przypadek równe biernik

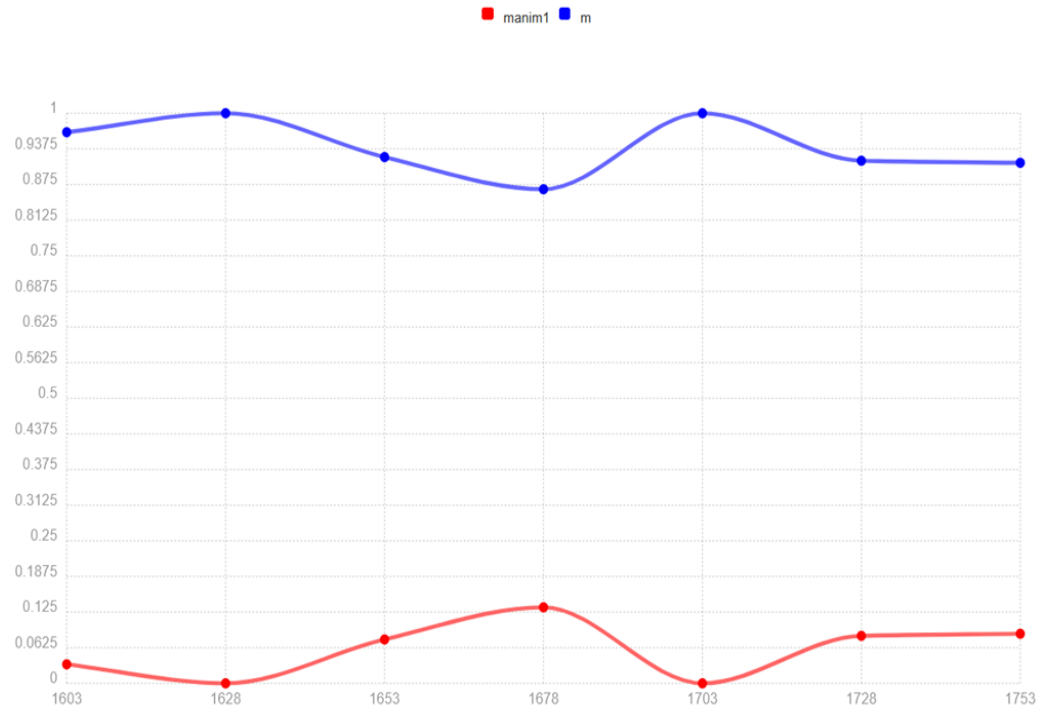
Serie

manim1

rodzaj równe manim1

m

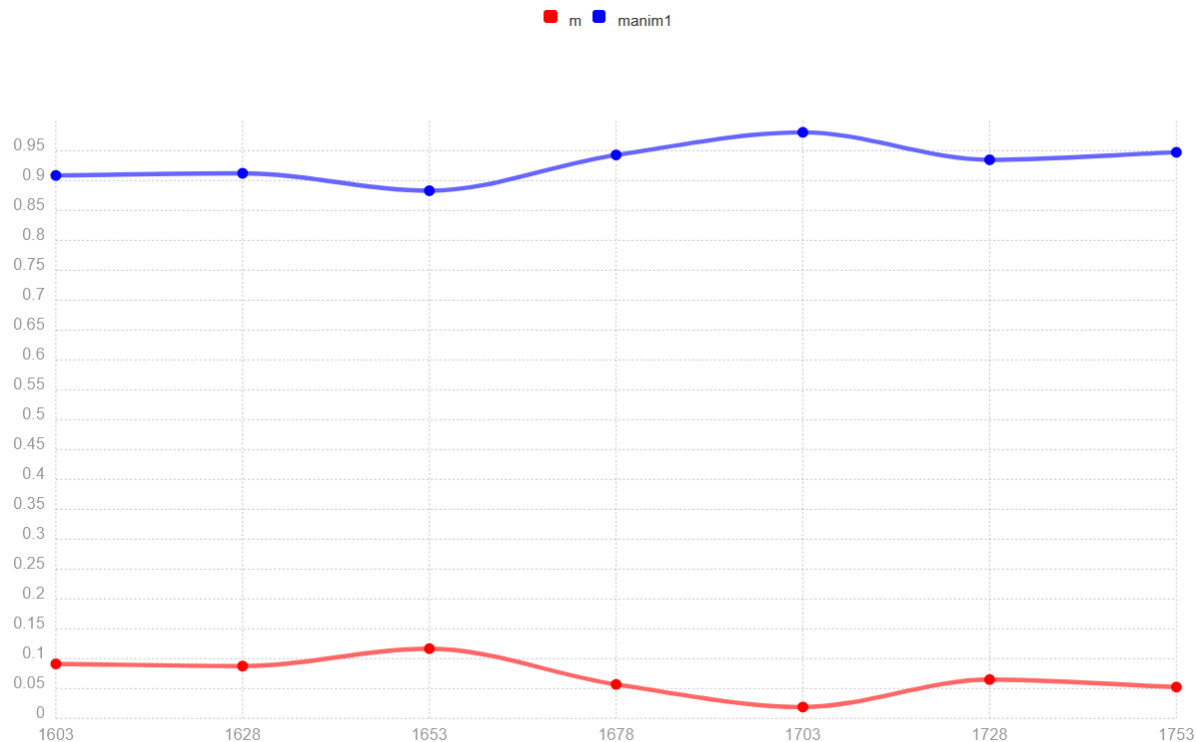
Pokaż wykres

Mianownik Im. r.m. rzeczowników oznaczających osoby

*synowie, karmelici,
sternicy, kupcy,
pielgrzymowie,
Holendrzy...*

*namiestniki, trębacze,
szwagry, papieżniki,
bliźniaki, deputaty...*

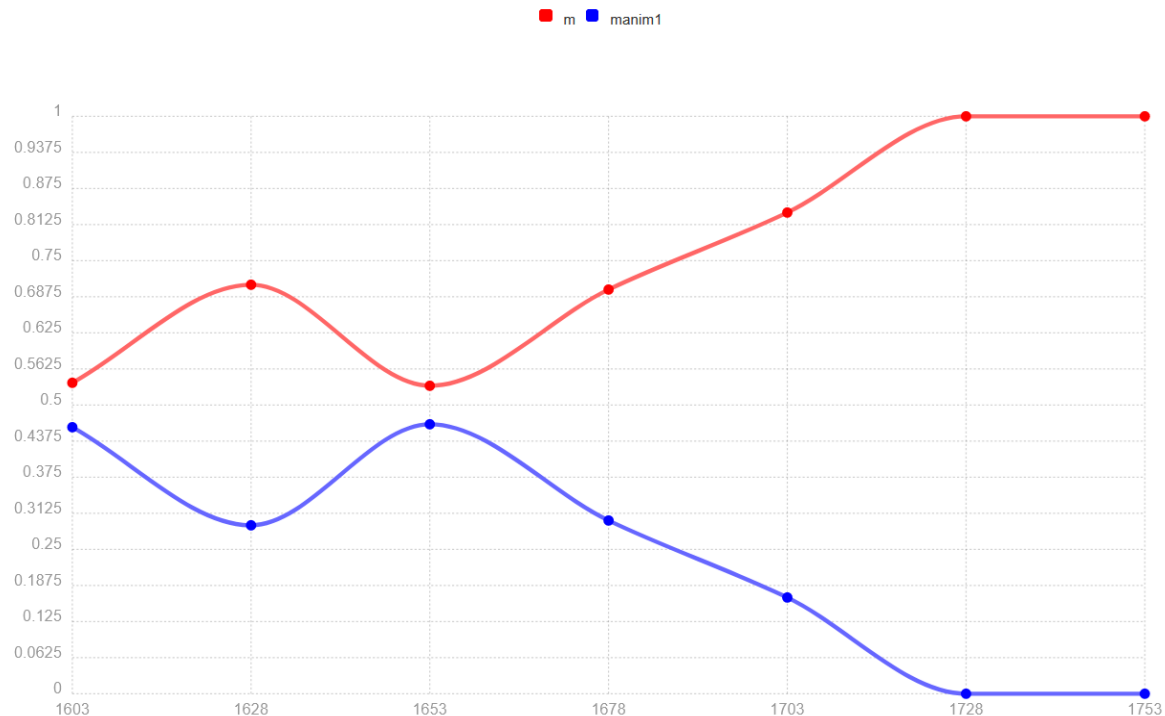

Wniosek: przez całą epokę zdecydowanie przeważają formy **starego M.**, funkcjonujące także dziś.

Mianownik Im. r.m. rzeczowników oznaczających zwierzęta

*woły, ptaszki, konie,
niedźwiadki, ślimaki,
węgorze, koniki...*

*psi, robacy, lwi,
wilcy, ogarowie,
orłowie...*

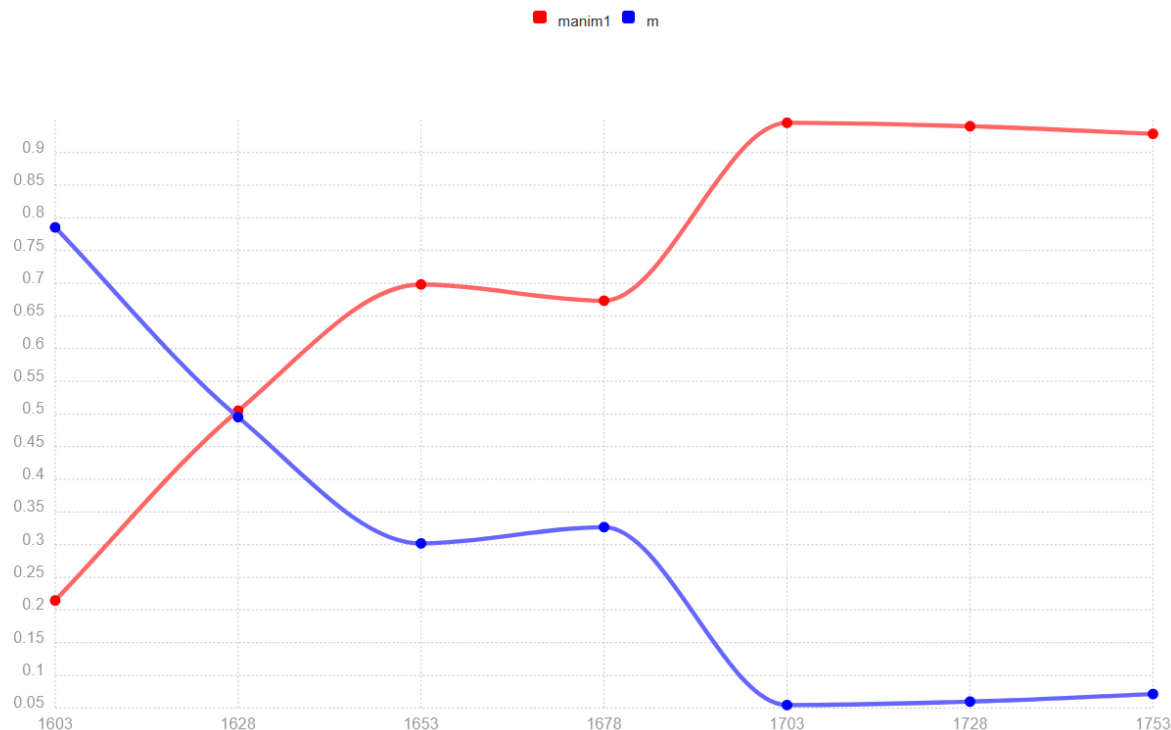

Wniosek: formy **starego M.** wygasają w ciągu 1. ćwierci XVIII wieku.

Biernik Im. r.m. rzeczowników oznaczających osoby

*przyjaciół, oficjalistów,
kaznodziejów, gości,
wodzów, senatorów,
kopaczów, królów...*

*nieprzyjaciół, świadki,
toruńczany, zakonniki,
łupieżce, rajtary,
towarzysze, biskupy, króle...*

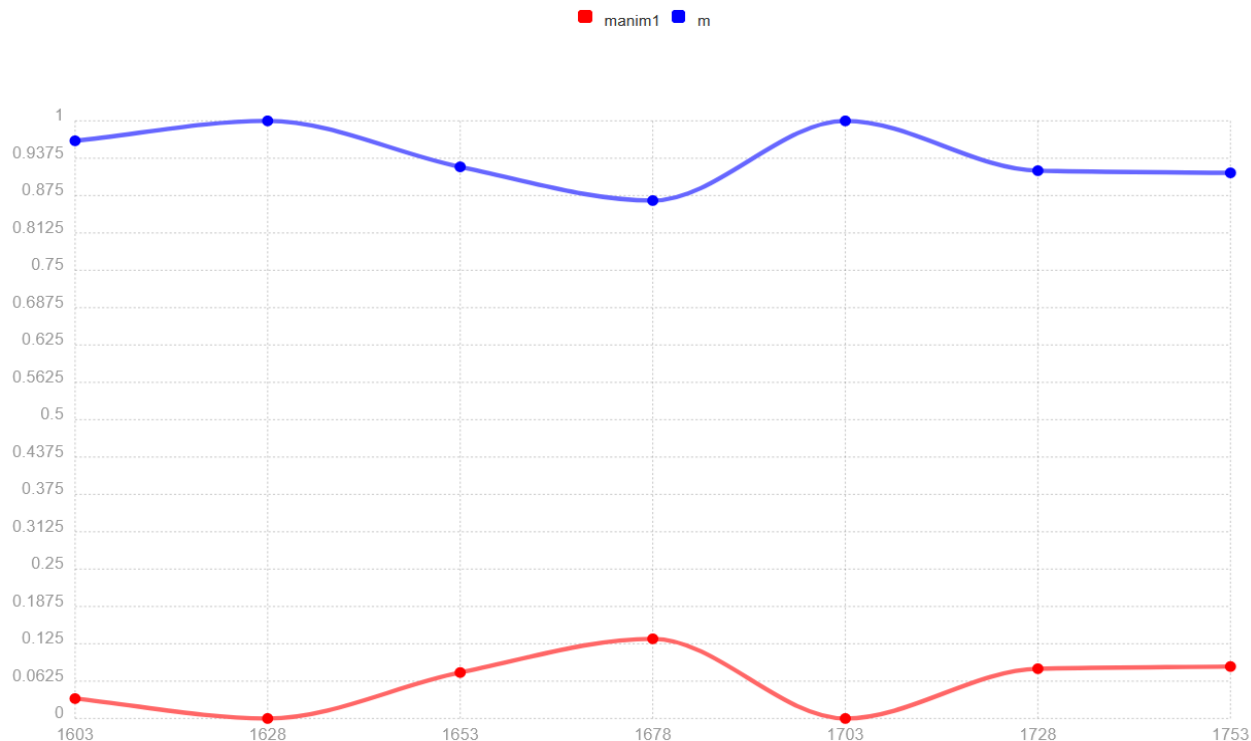

Wniosek: formy **innowacyjne** (z D.) stopniowo narastają, a formy **starego B.** zanikają w ciągu 1 poł. XVII w.

Biernik Im. r.m. rzeczowników oznaczających zwierzęta

*wałachy, barany, wilki,
psy, konie, wieprze,
rysie, węże, orły...*

*orłów, ptaków,
brytanów, kruków,
strusiów, psów,
wielbłądów*

Wniosek: formy **innowacyjne (z D.)** pojawiają się w XVII w., a potem niemal zanikają; pozostają formy **stare**.

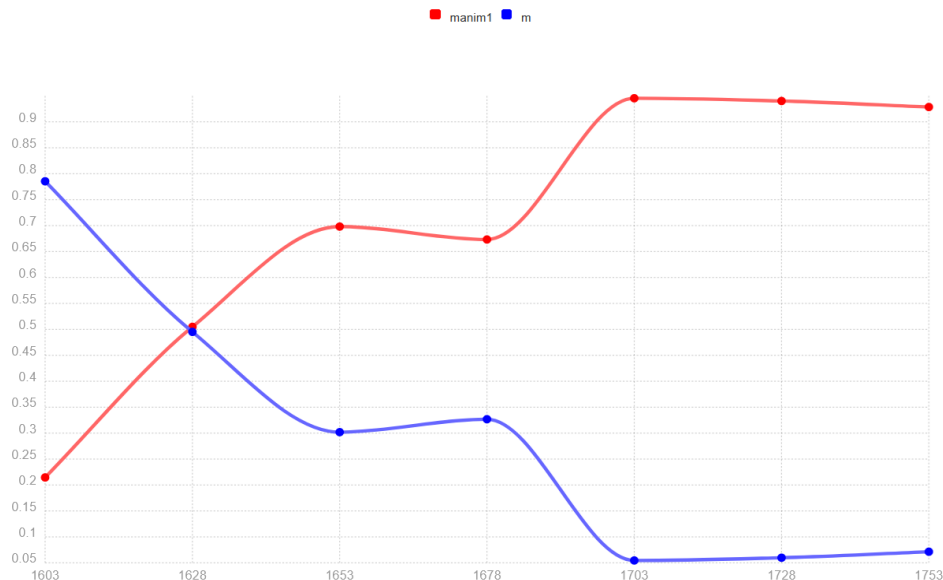
Konfrontacja z dotychczasowymi badaniami

- Mianownik Im. rzeczowników oznaczających zwierzęta:
  - przesunięcie początków dominacji form innowacyjnych (M. = B. Im.) na XVI/XVII w. – M. Kucała (1978: 118) datował je na XVIII w.
  - przesunięcie zaniku form starych (M. Im.) na 1. poł. XVIII w. – I. Bajerowa (1964) datowała go na poł. XVIII w.

Konfrontacja z dotychczasowymi badaniami

- Biernik Im. rzeczowników osobowych:
  - potwierdzenie zaniku starych form B. na przełomie XVII/XVIII w. (Rzepka 1975); nowe formy przewagę zaczęły zyskiwać już na pocz. 2. ćw. XVII w.

Badanie 2. Zanik liczby podwójnej. Rzeczownik.

Irena Bajerowa (1964:85–86)

- zalicza zanik form l.pdw. do zjawisk, „których nie da się dokładnie zbadać z powodu rzadkości odpowiednich przykładów”;
- stwierdza: „Ostateczny zanik osobliwych form N A du, już wtedy archaicznych, następuje pod koniec XVIII w.”;
- na podstawie uwag XVIII-wiecznych gramatyków ustala, że najlepiej trzymało się chyba *dwie lecie*, a „w przeciągu 100 [1699–1794] lat zdewaluowała się forma dualisowa”.

Według autorów monografii pod red. Danuty Ostaszewskiej (2002:101–102)

- „materiał XVII-wieczny dowodzi, że dualis nie jest może zbyt żywotną kategorią w tym okresie, utrzymuje się jednak w tekstach do końca stulecia [...] przede wszystkim przy liczebniku *dwa, oba, obydwie* itp.”
  - „samodzielnie występują tylko formy dualne jako spetryfikowane postaci rzeczowników *ręka, ucho i oko*.”
-

Liczba wystąpień form I.pdw. rzeczowników

Ustawienia

▼ Korpusy: Korba pojedyncza, Korba, Korba (Concraft)

↔ Zakres dat: 1603 - 1772, długość: 170

Grupuj na osi X: 25

Oś Y: liczba wystąpień ▼

Segmenty + -

 część mowy ▼ równe ▼ rzeczownik ▼

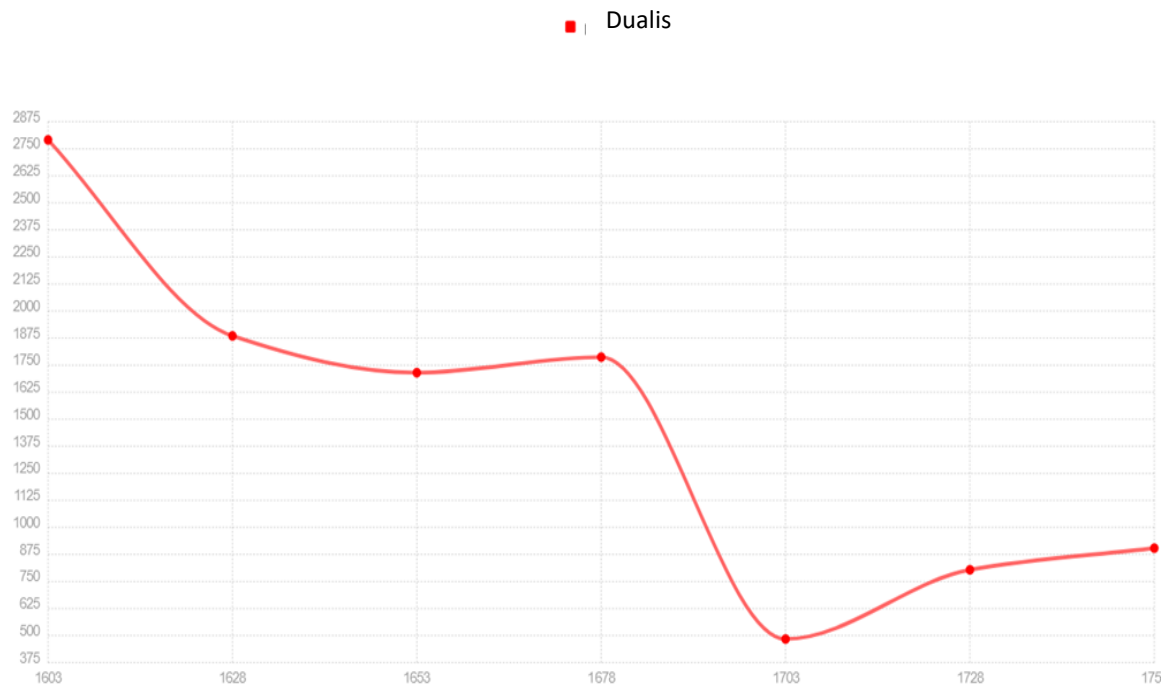
 liczba ▼ równe ▼ podwójna ▼

Serie

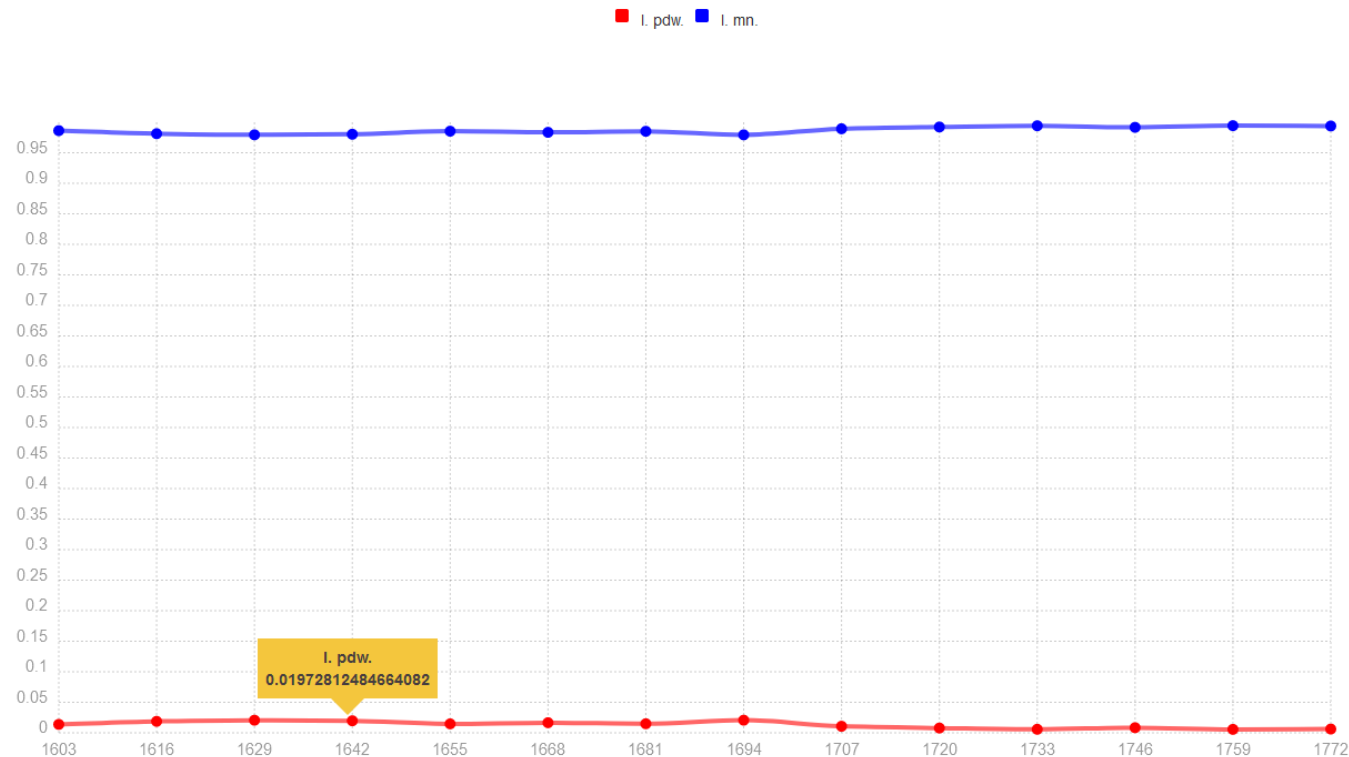
 Reszta

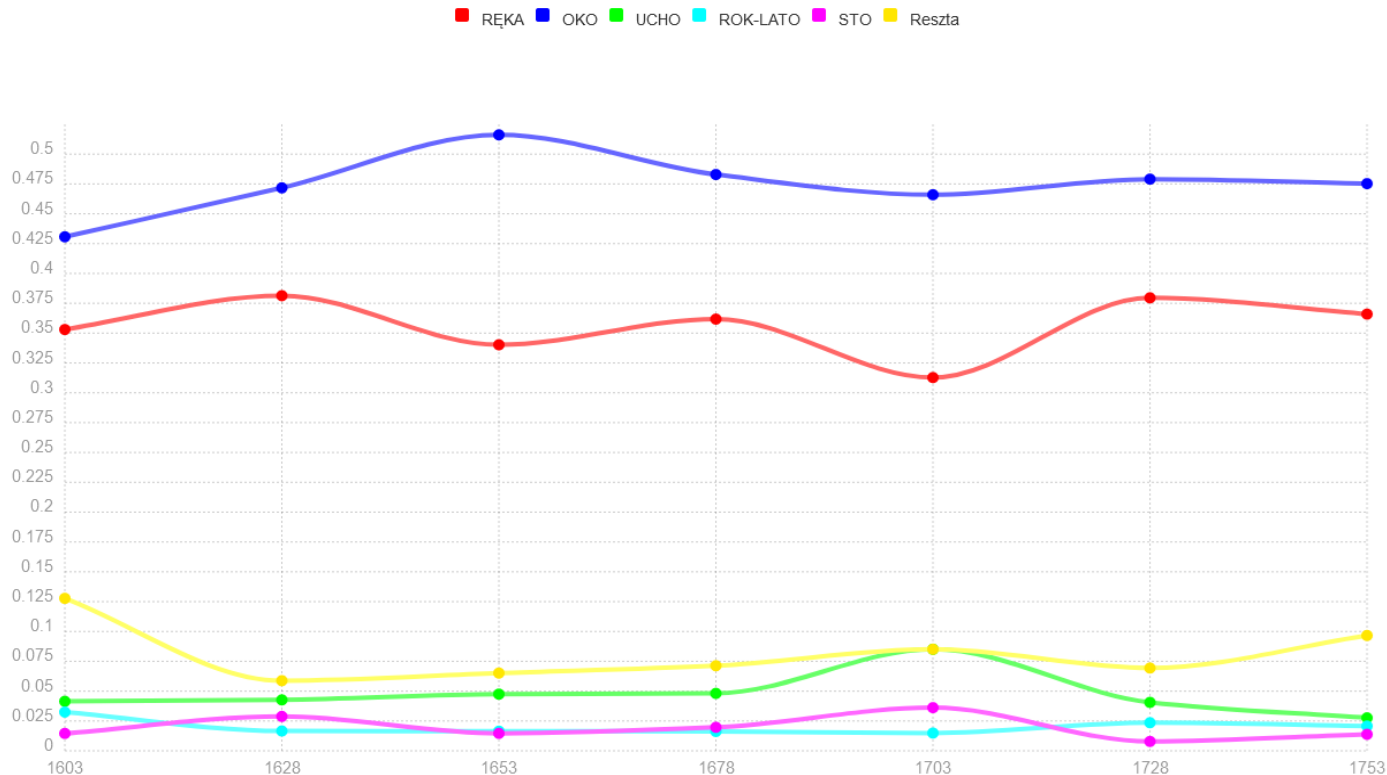
Pokaż wykres

Formy l.pdw. na tle form l.mn.

Częstość względna form l.pdw. wybranych rzeczowników

Podsumowanie i perspektywy badawcze

1. Badania prowadzone na elektronicznych korpusach tekstów zawierających o kilka rzędów wielkości większe próbki dawnych tekstów pozwalają na weryfikację wyników dawniejszych badań.
  2. Przedstawionych wyników nie można traktować jako ostatecznych.
  3. Badania te (i wiele podobnych) przeprowadzone będą na materiale powiększonego korpusu, który jest na nowo oznakowany morfosyntaktycznie i obejmuje również teksty z ostatniej ćwierci XVIII w.
  4. Nowy korpus (KorBa 2) udostępniony zostanie jesienią br.; wtedy też możliwe będzie połączenie go z aplikacją Chronofleks.
-

Bibliografia

- Bajerowa, I. (1964). *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kępińska, A. (2006). *Kształtowanie się polskiej kategorii męsko- i niemęskoosobowości. Język wobec płci*. Warszawa.
- Kleszczowa, K. (2018). [*Mixed-Gender Groups and the Problem of Genesis of the Masculine Personal Gender*](#). "Forum Lingwistyczne" 5: 97–105.
- Kucała, M. (1978). *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*. Wrocław – Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kuraszkiewicz W. (1961). *Uwagi o gen.-acc. pl. męskich form osobowych w XVI wieku*. „Język Polski” XLI, z. 4: 288–295.
- Ostaszewska D. red. (2002). *Polshczyzna XVII wieku: stan, przeobrażenia*, Katowice.
- Rappaport, G.C. (2009). *The grammaticalization of the category masculine personal in West Slavic*. W: B. Hansen, J. Grković-Major (red.). [*Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*](#). "Wiener Slawistischer Almanach", Sonderband 74, München – Berlin – Wien: 169–180.
- Rzepka, W.R. (1975). *Dopełniacz w funkcji biernika męskich form osobowych w liczbie mnogiej w polszczyźnie XVII w.* Wrocław.
- Szałkiewicz, Ł. (2010). [*Chamy pośle i zuchy doktory – głos w sprawie deprecjatywności*](#). „LingVaria” V, z. 1(9):. 219–232.
- Turska, H. (1953). *Mianownik I. mn. typu chłopcy, draby w języku ogólnopolskim*. "Język Polski" XXXIII, z. 3,: 129–155.
-

Dziękujemy za uwagę!

wlodzimierz.gruszczynski@ijp.pan.pl
aleksandra.wieczorek@ijp.pan.pl
marcin.wolinski@ipipan.waw.pl

https://korba.edu.pl/query_corpus/

<http://chronofleks.nlp.ipipan.waw.pl/>

